

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ЧАСТНОПРАВНИ НАУКИ“

**Регулирането на стопанската дейност на робите и отговорността на
техните господари в Древен Рим**
(Съпоставка на отговорността между *actio quod iussu* и *actio de peculio*)

АВТОРЕФЕРАТ
на дисертационен труд

За присъждане на образователна и научна степен „Доктор“
В професионално направление 3.6. „Право“
(Римско частно право)

от

Елислав Венциславов Атанасов

Научен ръководител:
Доц. д-р Константин Танев

Гр. София

2021 г.

Съдържание

I.	ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	3
1.	НЕОБХОДИМОСТ И АКТУАЛНОСТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	3
2.	ПРЕДМЕТ И ЦЕЛ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	4
3.	МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	6
4.	ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	6
II.	КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	8
	ГЛАВА 1	8
	ГЛАВА 2	12
	ГЛАВА 3	15
	ГЛАВА 4	22
III.	ОСНОВНИ ПРИНОСНИ МОМЕНТИ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ DE LEGE FERENDA	
	<u>26</u>	
IV.	ПУБЛИКАЦИИ ВЪВ ВРЪЗКА С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	31

I. Обща характеристика на дисертационния труд

1. Необходимост и актуалност на изследването

Римскоправните институти са основата на актуалното днес право, както често се споменава в правните школи по света. Проследяването на тяхната трансформация е важна задача, за да може правилно да се разбере контекстът на изменението им през различните исторически периоди. Формата на ограничената отговорност на господаря за дейността на робите му в римското право е много различна от съвременната концепция за това понятие. Макар римското право като цяло да не достига до понятия, характерни за нашето съвремие като пряко представителство и ограничена отговорност, изследваните тук акции достигат до сходни на тях практически резултати. В определени хипотези римското право дори създава решения, които бихме могли да приложим и допълним към актуалната правна уредба в България, в институти, които не са свързани с робството, но моделирани по римски първообрази, регулиращи отговорността на господаря.

Към настоящия момент в историографията няма единно становище относно същността и основанието на ограничената и неограничената отговорност на господаря. Изследването предлага становище по поставения въпрос, като въз основа на извършения анализ са изведени ключови дефиниции и взаимовръзката между тях, чрез които се обосновават направените изводи.

Не на последно място анализът на отговорността на господаря за дейността на неговите роби допълва някои от празнините в българската романистична литература. До този момент няма друго цялостно изследване, концентрирано върху съпоставката на двете форми на отговорност¹. Направеният досега анализ на отделни правни институти, свързани с робството, не позволява пълното разбиране на римскоправната уредба, която често чрез компенсаторни механизми постига ефектите на съвременни правни конструкции, като например представителство и ограничаване на отговорността.

¹ Отново следва да се отбележи хабилизационния труд на Малина Новкиришка. Вж. **Новкиришка-Стоянова** (2000).

2. Предмет и цел на изследването

Настоящото изследване се концентрира върху отговорността на господаря за действията на неговите роби и по-точно ограничената му отговорност по *actio de peculio* и неограничената му отговорност по *actio quod iussu*. Анализът на изследвания проблем е извършен в четири глави, като в края на всяка са изведени междинни изводи.

В първата част се разглеждат робството като социален феномен, стопанската дейност на робите и робската демография с цел да бъдат характеризирани историческият, правният и икономическият контекст на отговорността на техните господари. Робството в римското право като цяло е една от сравнително малко изследваните материи в българската романистична, историческа, икономическа и правна литература² и затова е необходимо да се направи кратък преглед на неговата история и характеристики в Рим, които го отличават фундаментално от подобни явления в модерния свят. От същите съображения ще бъде направен и кратък анализ на демографската и икономическата обстановка в Древния Рим, която не се води от пазарните принципи на съвременната икономика. Такова описание на социално-икономическите отношения е предпоставка за разбирането на правния режим, защото в римското право е особено подчертано предимството на прагматичното мислене пред създаването на абстрактни правни конструкции.

Във втората глава от изследването се анализира произходът на понятието „акциите, добавящи качество“ (*actiones adiecticiae qualitatis*), като са направени някои критични бележки относно неговата употреба. Извършен е анализ на системното им място на основата правните източници и е проследена както тяхна употребата, така и тази на свързаните с тях ключови думи в *Дигестите на Юстиниан*. Предвид големия обем на данните те са отделени накрая под формата на Приложение №1, а в основния текст са включени обобщаващи графики³ и таблици. Това позволява ясно да се види значението и

² В българската литература отсъства задълбочено историческо изследване на робството в Рим. Чуждестранната литература, за сметка на това, изобилства от такива изследвания, като от по-новата литература следва още тук да отличим сборника под редакцията на Кийт Бродли и Пол Картледж от 2011 г. Вж. така **Bradley, K., & Cartledge, P.** (Eds.). (2011). *The Cambridge World History of Slavery* (The Cambridge World History of Slavery). Cambridge: Cambridge University Press. От правните изследвания, свързани с робството тук трябва да бъде споменат и реабилитационния труд на Малина Новкиришка. Вж. **Новкиришка-Стоянова, Малина**. 2000. Пекулият в Римското право (обективна и субективна характеристика), ПУ, Юридически факултет.

³ Всички графики и схеми в изследването са изготвени от мен, доколкото друго не е изрично посочено.

мащабът на изследваните форми на защита в контекста на Дигестите на Юстиниан, като въз основа на тези данни са подбрани редица от изследваните текстове.

На следващо място анализът се фокусира върху понятието за пекулиум. То е основополагащо за разбирането на отговорността на господаря както по „акцията относно пекулиума“ (*actio de peculio*) така и по „акцията относно нареждането“ (*actio quod iussu*). В тази част изследването се спира на съчинения на римски юристи, описващи правната същност и приложението на пекулиума. Разглеждат се възможностите на робите да сключват правнообвързващи сделки (свързвани с поемането на дълг или разпореждане в рамките на пекулиарното имущество). Не на последно място се изяснява и ролята на естествените задължения на робите в отношенията им с техните господари и с третите лица.

По-нататък е анализиран институтът на „нареждането“ или „оправомощаването“ (*iussum*) – неговата етимология и правна същност. Прави се разграничение между понятието в широк и тесен смисъл и се разглеждат формалните му предпоставки и съдържание. Основно внимание се обръща на вида на отговорността на господаря по *actio quod iussu* и по-точно дали тя е първообраз на прякото представителство, на отговорността за чужд дълг или е форма на оправомощаване.

В заключение се съпоставят ограничената и неограничената отговорност на господаря и се правят изводи за взаимодействието между *actio de peculio* и *actio quod iussu*.

Целта на изследването е подробният правен анализ на ограничената и неограничената отговорност на господаря за дейността на неговите роби в рамките на т.нар. „троен едикт“ (*edictum triplex*). Там съответно са уредени изследваните акции – *actio de peculio et de in rem verso* и *actio quod iussu*. За постигане на тази основна цел са поставени следните задачи, свързани с изясняването на: 1) ролята на правната уредба на робството за интегрирането на робите в обществото; 2) основните характеристики на римската икономика и ролята на робите и римското семейство в нея; 3) мащаба на робството в Римската държава чрез извършване на демографски анализ; 4) системното място на разглежданите акции в системата на римското право; 5) правната същност на пекулиума и извеждане на понятие за пекулиум въз основа на съответните източници; 6) възможностите за сключване на сделки на задължаване и разпореждане от робите; 7) възможностите на робите да поемат естествени задължения (*naturalis obligatio*); 8) правната същност на *iussum* на господаря към негов роб и извеждане на понятие за *iussum* въз основа на римскоправните източници; 9)

разграничението на понятието за *iussum* от сходни понятия; 9) приликите и разликите между ограничената отговорност и неограничената на господаря съответно по акциите *peculio* и *quod iussu*.

3. Методология на изследването

В анализа се използват различни научни методи с цел описване на явлениято от различни ъгли. На първо място понятията се анализират етимологично на основата на произхода и употребата на думите в съответния изворов контекст. Освен това се проследяват срещанията на ключовите термини, свързани с изследваните акции, като това основно са лексеми на главните понятия *peculium* и *iussum*.

На следващо място е използван честотен анализ на терминологичната употреба на големи обеми от текстови данни. Извършените проверки за съвпадения по ключови думи обхващат всичките 50 книги от Дигестите, което разкрива редица закономерности. Данните в суров вид са обособени в Приложение № 1 към проучването. Техният обем е значителен и представянето им в съответната точка от основния текст би затормозило четенето и възприемането му. Резултатите от този анализ са в основата на подбора на изследваните текстове и значително подпомага откриването на съответните взаимовръзки между тях. Проучването на източниците е извършено хронологично, а при екзегезата на отделните текстове се дават разяснения относно съответния период и автор. В основната си част изследваните правни текстове са от Класическия период, но това не е винаги така, поради което се обръща специално внимание на различията в становищата на римските юристи от различните исторически периоди на Града.

Използват се не само правните методи за тълкуване на текстовете, но освен това се прилага и историко-икономическият метод, за да се разкрие житейското съдържание на отношенията. Този практически ориентиран подход играе допълваща роля, която обаче е от голямо значение за разбирането на уредбата на отговорността на господаря за дейността на неговите роби.

4. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационния труд се състои от 325 стандартни машинописни страници, които включват съдържание, увод, четири глави, заключение, две приложения и библиография. В труда са направени 428 бележки под линия, а библиографията съдържа 307 заглавия на

български, италиански, немски, френски и руски език, като отделно е използван изворов материал на латински и гръцки език. Приложенията към дисертационния труд съдържа 1) таблица с данните от извършения анализ на употребата на ключови думи, свързани с изследваните акции, както и текстове от Сулпициевите архиви - *TPSulp. 45 - (TP. 7)*, *TPSulp. 46* и *TPSulp. 48*, които са трудно достъпни и са приложени с цел улеснение. Всяка глава е съставена от параграфи, които включват точки и подточки.

II. Кратко изложение на дисертационния труд

Глава 1

История на робството. Демография. Икономика

Първата глава от дисертационния труд се занимава с историята на робството, робската демография и ролята на робите в римската икономика. Целта на тази глава е да изясни социалния и икономическия контекст на робството и неговото място в римското общество. Изведените в тази глава изводи служат като ключови, макар и с допълващ характер, аргументи при правния анализ на уредбата на изследваните в труда акции – *actio de peculio* и *actio quod iussu*.

В първата точка от главата се разглежда историята на робството, разделено в подточки според периодите от развитието на римската държава - архаичен период, Република, Принципат и Доминат.

Анализът на робството в най-ранния период от развитието на римската държава е фокусиран върху изясняването на значението и мащаба му, за да може да бъде съпоставено впоследствие с това през класическия период, който е в центъра на научното изследване. С цел пълнота в тази част са направени кратки бележки относно държавната и обществената организация в периода. Направен е и кратък анализ на дълговото „робство“ чрез *nexum*, което, макар на пръв поглед изразява някои сходности с робството, следва да бъде разграничавано от него. Изяснена е ролята на фамилиите в римското семейство и господстващата позиция на *pater familias*, който е титуляр на цялото семейно имущество и разполага с широки правомощия.

На следващо място са разгледани първи стъпки към практиката да се извършва масово поробване още по времето на рексовете. Разгледан е и произходът на рекс Сервий Тулий, който може би е бил син на робиня. В заключение е изведена ролята на робите в римското семейство като помощници и е направен извод за тяхното участие в икономиката, което в този период е пренебрежително.

След това анализът преминава към Републиката, като започва с кратък преглед на промените, настъпили в римското общество, в това число противоборството между патриции и плебеи, преминаването от земеделски устроено общество към ангажиране на римските граждани в политическия и военния живот на държавата. Обръща се внимание на непрестанните войни, които довеждат до господстващата позиция на Рим на Италийския

полуостров и полагат основата за продължаващата и след това експанзия. Разглежда се робството в периода, което започва да придобива все по-голямо значение и е прието като естествено следствие от водените войни, защото в този период основния източник на роби са военнопленниците. Разглеждат се различни исторически сведения от Ливий и Дионисий, които ни дават информация за нарастващия мащаб на робството както в Ранната, така и в Развитата и Късната Република.

На следващо място са разгледани робските въстания, които играят ключова роля в създаването на римската робовладелческа система. В центъра на анализа е робското въстание на Спартак, което е и последната мащабна организирана робска съпротива срещу римската държава. Изследват се причините за избухването на тези въстания, както и защо те могат да бъдат квалифицирани като изолирани събития с оглед хилядолетната история на римската държава. Изведени са компонентите на римската робовладелческа система, като са разделени на възпиращи и стимулиращи.

Като следваща подточка е разгледано робството по времето на Принципата и Домината, което запазва до голяма степен общите си характеристики от Републиканския период, макар и да намаляват новите завоевания и съответно поробването на нови военнопленници. Разглежда се робството през периода, което вече играе ключова икономическа роля. Отбелязвана е възможността на робите да участват в най-различни икономически и политически дейности, като е обърнато внимание и на робите в римското императорско семейство, който са се ползвали с особени привилегии. Извежда се промяната на ролята на римския граждански статус, който постепенно започва да се измества от финансовото икономическото положение. В края на историческия преглед се обръща внимание на предпоставките за разпада на робовладелската система и влиянието на християнството върху този процес.

Втората точка от главата анализира робската демография с цел да се даде контекст за мащаба на робството. Направен е опит за реконструкция на робската демография, като изрочно е посочено, че предоставените данни и голяма част от изводите са въз основа на становищата на авторитетните автори в областта на робската демография. Тази част от дисертацията има за цел да изясни мащаба на робството в римското общество като се опитва да даде техния приблизителен брой.

За извършването на реконструкцията са използвани различни модели, които подлежат на критика поради силно спекулативния си характер. За изясняване на робската демография първо са анализирани източниците на робство и техният относителен дял за броят на робите. Изведено е военнопленничеството като основен източник на роби и са разгледани неговите общи характеристики. На следващо място е разгледана естествената репродукция, която в началните етапи е била с по-малко значение, но впоследствие с нарастването на общия брой на робите става ключов фактор за поддържането на робската демография. След това се извършва кратък преглед на попадането в робство вследствие на изоставяне като дете и пиратско отвлечане, за които е направен извод, че най-вероятно не са били от голямо значение за общата робска демография. Накрая е разгледана ролята на доброволното робство като основен източник на роби. Изследването на доброволното робство като ключов фактор в робската демография е от голямо значение за научния труд, защото то изразява една съвсем различна представа за робството като един взаимнополезен и желан резултат. Изведено е предположение, че ролята на доброволното робство е значителна и следва да се приеме, че е било често срещана практика.

В края на тази подточка е направен анализ на римската демография и предположение за броя на робите в Италийския полуостров, Египет и накрая за цялата територия на римската държава. Изведените данни са въз основа на наличните научни изследвания в областта на робската демография, както и наличната информация от извършените цензове.

В трета точка от първата глава е разгледана общата характеристика на римската икономика и мястото на римското семейство и робите в нея.

На първо място римската икономика е разграничена от съвременната, която се основава на извличането на печалба в търговския оборот. Изведено е римското семейство, а не отделната личност, като основна единица в икономическия живот. От своя страна *pater familias* е титуляр на всички семейни активи и пасиви. Изясняването на тази роля на семейството и на *pater familias* е от голямо значение за последващия правен анализ в следващите глави.

Разгледано е изместването на политическа и икономическа сила от политическия елит към военната аристокрация. На следващо място е разгледана т.нар. „икономика на приятелството“, при която участниците в търговския оборот не целят непосредствено извличане на печалба от сключваните сделки, а взаимно обвързване помежду си, което

впоследствие води до изграждане на доверие между страните. Изяснени са понятията за приятелство (*amicitia*), *liberalitas* и *gratia*, които са в основата на икономиката на приятелството. Прави се извод, че така създадената система поставя в центъра „приятелите“, които целят дълготрайно обвързване не само в икономически, но и в политически и личен план. Разграничено е симетричното приятелство, при което отношенията са реципрочни от асиметричното, при което едното лице е „по-обвързано“ към другото, какъвто е случаят между клиента (бившия роб) и патрона (бившия господар). Извежда се ролята на тези отношения по отношения на робите и се посочва, че съществуващата връзка между роба и господаря се запазва и след неговото освобождаване, като на практика положението им един спрямо друг не се променя драстично.

След това анализът се фокусира върху римското семейство, което е в центъра на икономиката. Разгледани са правомощията на *pater familias* и възможността да носи отговорност по изследваните в дисертационния труд акции. Извежда се изводът, че той е титуляр както на активите, така и на пасивите, което е в основата и на отговорността му. Прави се преглед на възможността на останалите членове на семейството да притежават собствено имущество и се обръща внимание на пекулиума като основна конструкция за обособяване на имущество от патримониума на господаря към неговите роби и подвластни.

На следващо място се изследва ролята на робите в римския икономически живот като основен фактор. Изложени са примери за различни дейности, осъществявани от роби, включително високоинтелектуален труд като банкерство, занаятчийство и др. Прави се извод, че робите участват активно във всички сфери, като най-често те са ангажирани от господарите си в тяхната собствена стопанска дейност. Разграничава се дейността на робите в семейството в града и в земеделските земи, както и в публична полза като част от императорското семейство.

В края на тази точка се разглеждат правните инструменти, чрез които се гарантира възможността робите да участват в стопанския оборот. На първо място са разгледани случаите, когато робите действат като представители на господарите си и по-конкретно назначаването на роб като *institor* и *exercitor*, когато на него е възложено цялостно управление на възложената му чрез *praepositio* дейност. След това е разгледана възможността на господаря да възлага чрез *iussum* всякаква друга дейност извън

разгледаната преди това. Заклучава се, че когато робът действа като представител на господаря си неговата отговорност е неограничена.

На следващо място са разгледани случаите на дейност на роба „за собствена сметка“, като е направено пояснение, че отново всичко, което робът придобива отново е част от патримониума на неговия господар. Разгледани са възможностите за обособяване на дадена чрез робския пекулиум, което от своя страна позволява ограничаването на отговорността на господаря до вложеното в него имущество. Направена е и обща характеристика на последиците от обособяването на пекулиум в полза на роба и за кредиторите, които имат нужда да бъдат обезпечени, когато договарят с роби и подвластни.

В края на главата са обобщени изводите от извършения анализ за ролята на робството и робските въстания, мащаба на робството в римското общество и значението на робите за римската икономика и правните инструменти, чрез които те участват в оборота.

Глава 2

Понятие за добавъчни акции. Източници. Анализ на употребата

Във втората глава от дисертацията анализът се спира върху понятието за добавъчни акции и системното място на *actio de peculio* и *actio quod iussu* в римските правни източници. Накрая е изследвана употребата на определени ключови думи, свързани с акциите от групата на *actiones adiecticae qualitatis*.

В първата точка от главата се разглежда понятието за *actiones adiecticae qualitatis*, което включва акциите от 14-та и 15-та книга на Дигестите, а именно: 1) *actio exercitoria*; 2) *actio institoria*; 3) *actio tributoria*; 4) *actio peculio et de in rem verso*; 4) *actio quod iussu*. Разгледано е възникването на това понятие, което не е използвано от римските юристи, а е въведено от глосаторите през 12-13 век. Направен е анализ на текста, въз основа на които акциите са наречени добавъчни - *D. 14.1.5.1 Paul. l. 29 ad ed.* Текстът е изяснен от фактическа страна, като разграничени спорните хипотези в него. Изяснява се колко задължения се поемат от господаря – едно или няколко, и са направени изводи за същността на добавъчния характер, който се свежда до възможността към отговорността на главния длъжник да се добави и една нова гаранционна отговорност по преторското, която се явява

субсидиарна и има за цел да обезпечи вземането на кредитора и да осигури стабилност в оборота.

Направена е критика към понятието *actiones adiecticae qualitatis*, което обобщава акции от 14-та и 15-та книга на Дигестите на Юстиниан, които самите римски юристи не са обобщили, а напротив, са разделили в две отделни книги. Подчертава се и времевата разлика между уредбата в Дигестите и възникването на понятието като следствие от дейността на глосаторите, които са го използвали, за да отговорят на собствените си практически нужди. Направени са бележки кога и как ще се използва понятието в дисертационния труд.

След това са разгледани отделните акции от групата на *actiones adiecticae qualitatis* с оглед на тяхното възникване. Изложени са различните теории, които поради липсата на преки сведения се базират на предположения и не могат да доведат до категоричен извод коя от акциите е възникнала първо.

Като втора точка от главата анализът продължава с изясняване на систематичното място на изследваните акции в римските източници. Последователно са разгледани 12-те таблици, *edictum triplex*, Сулпициевите архиви, Институциите на Гай и накрая *Corpus iuris civilis*.

Разглежда се употребата на понятието *pecunia u iussum* в 12-те таблици и се прави разграничение между тяхното значение и последващата им употреба в Дигестите на Юстиниан. Прави се връзка между възможността на робите да се освобождават чрез заплащане на дадена цена още по времето на 12-те таблици и понятието за пекулиум от класическия период. Аналогично се извършва разграничение между употребата на понятието *iussum* в 12-те таблици и значението му в контекста на *actio quod iussu*.

На следващо място е разгледан *edictum triplex*, който съдържа уредбата на изследваните в дисертацията акции. Въз основа на *D. 14.5.4.5. Ulp. l. 29 ad ed* е направен извод за съотношението между акциите в едикта и тяхното системно място. Анализът продължава с преглед на достигналите до нас документи от римския търговския оборот, каквито са Сулпициевите архиви. Направен е кратък анализ на този източник, който ни дава преки сведения за употребата на пекулиума и господарския *iussum* в практиката. След това са разгледани институциите на Гай, които са написани около 30 години след създаването по времето на Хадриан на *edictum perpetuum*, което ги прави не просто единственият източник, който не е повлиян от Юстиниановата компилация, но и източникът, който темпорално седи

най-близко до *edictum perpetuum*. Направени са изводи относно системното място на акциите според Гай, който ги подрежда според обема на отговорността за господаря.

Разгледана е и Юстиниановата кодификация, която съдържа богата уредба на изследваните акции. Първо се изследват Институциите, които следват същата систематика като Гай и подреждат *actio de peculio et de in rem verso* след *actio quod iussu* (I. 4.7.1), *actio exercitoria* и *actio institoria* (I. 4.7.2) и *actio tributoria* (I. 4.7.3). Съотношението между отделните акции, изведено от предходните източници се затвърждава и от Кодекса от 534 г. (C. 4.25.2. *Imp. Alex. Sev*) и от Дигестите. Отражено е и становището на Ото Ленел, според което в Дигестите компилаторите са разместили някои от текстовете на едикта.

Третата точка от главата се фокусира върху употребата на ключови думи, свързани с акциите от групата на *actiones adiecticae qualitatis*. Целта на този анализ е да направи „карта“ на употребата на тези ключови думи и така да навигира към местата в Дигестите, където има уредба, свързана с *actio de peculio* и *actio quod iussu*. Анализът е направен върху всичките 50 книги от Дигестите, както те са публикувани на латински на <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>, под редакцията на Момзен и Крюгер⁴. За всяка една от акциите са търсени ключови думи като изследваните акции – *actio quod iussu*, *actio de peculio et de in rem verso*, са свързани с техни разновидности и производни думи. С „*“ са означени думите, за които са намерени повече от едно съвпадения. Например, с ключова дума *exercitor** могат да бъдат намерени *exercitoria*, *exercitor* и всякакви глаголни форми на думата. На следващо място се обръща внимание на ключовите думи, свързани с *actio quod iussu*, които имат най-много разновидности и могат да бъдат използвани в смисъл, различен от този, който имат в контекста на *actio quod iussu*. Аналогично търсене е направено и за *actio institoria* и *actio exercitoria*, тъй като са пряко свързани с изследваните акции. За тях обаче са направени търсения единствено за думите *institor* и *exercitor* и всички останали думи, които съдържат в себе си търсените ключови думи. Пълен списък с всички намерени съвпадения също може да се намери в Приложение №1 към дисертационния труд.

Поради големия си обем данните са обобщени в графики, които спомагат за тяхното по-лесно възприемане. Всички графики са номерирани и описани, като непосредствено след тях е извършен анализ. Направен е както общ анализ на употребата на акциите от групата

⁴ Krueger, Paul, Theodor Mommsen, Rudolf Schöll, and Wilhelm Kroll, eds. 1893. *Corpus Iuris Civilis*. Vol. 1. Berlin: Weidmannos.

на *actiones adiectivae qualitatis*, така и по-задълбочен анализ на употребата на ключовите думи за *actio de peculio* и *actio quod iussu*.

В края на главата е направена систематика на акциите по различни критерии като обем на отговорността на господаря, възникване, приложението им в търговските отношения, приложението им спрямо подвластни и роби и др. и е изведена обобщаваща таблица.

Глава 3

Пекулиум

В третата глава анализът се обръща към правната същност на пекулиума, който е пряко свързан с отговорността на господаря както по *actio de peculio*, така и по *actio quod iussu*. На първо място се изяснява самото понятие – като възникване, етимология и същност. След това се изследва неговото създаване и съдържание, което рефлектира пряко върху обема на отговорността на господаря за действията на робите му.

В първата точка от тази глава се разглежда историческото развитие и етимологията на понятието за пекулиум, което в различните периоди от развитието си има различни нюанси. Първо е направен анализ на думата *pecus* – добитък, и *pecunia* – пари, които се срещат още в 12-те таблици. Направена е връзка между използваното понятие *pecunia* и пекулиум и е изложено предположение, че още в този ранен етап робите де факто са имали пекулиум. След това се анализира употребата на пекулиум в пиесите на Плавт, от които става видно, че по това време пекулиумът е една масова практика. На следващо място е разгледана 5-тата книга от *De lingua latina (De l. l., 5.95)* на Варон, от която се вижда връзката между пекулиума и добитъка, който по това време е бил основен ресурс. Следващи сведения за пекулиум, предмет на дисертацията, са от Плиний Стари (*Nat. Hist. 33.43*) и Плутарх (*Plut. Publ. 11.4*), които дават обяснение за произхода на *pecunia*. След историческия анализ на понятието се разглеждат и съвременните теории за етимологията на думата. Не на последно място, разгледани са и становищата на юристите, които обръщат внимание на разликата между понятията *peculium paganum*, *peculium castrense*, *peculium quasi castrense* и *peculium profecticiam*.

Втората точка от главата разглежда създаването на пекулиума. Анализирани са редица изследвания на български и световни романисти, които заемат различни становища относно момента на възникване на пекулиума. Категоричен отговор в доктрината на

поставения въпрос обаче няма, поради което е необходимо да се направи задълбочен анализ на правната уредба, като се вземе предвид, че римските юристи за писали своите становища в различни периоди и единно становище не съществува.

Анализът започва с отделянето на безспорните характеристики при създаването на пекулиума, а именно, че той може да се даде само в полза на роб или подвластен. След това се разглежда самото понятие *concessio peculii*, което се тълкува по различен начин от авторите. След извършена екзегеза на изворите и анализ се извежда фактическият характер на концесията, чрез която дадено имущество се отстъпва в пекулиума. Разглеждат се две отделни хипотези за отстъпване на пекулиум – отстъпване на имущество от господаря и от трето лице. В случаите на отстъпване на имущество от господаря се разграничава изричното от мълчаливото или конклюдентното отстъпване. Обръща се внимание, че между римските юристи в различните периоди е имало различия и противоречия, като в крайна сметка е надделяло становището, че за отстъпване на дадено имущество не е необходима изрична воля на господаря, а липсата на оттегляне. Това обаче не дава категоричен отговор на въпроса дали може без волята на господаря да се създаде пекулиума и дали с отстъпване на имущество от трето лице ще се създава пекулиум в полза на роба. Разгледани са становищата по поставените въпроси, които обаче не засягат в дълбочина поставения проблем. Застъпва се становището, че имуществото, получено в пекулиума е във висящо състояние докато не бъде потвърдено или оттеглено от господаря.

На следващо място е разгледано създаването на пекулиум чрез предоставяне на имущество от трето лице, без да е необходима волята на господаря, като е направена екзегеза на *D. 15.1.7.1 Ulp. l. 29 ad ed. u D. 15.1.3.4 Ulp. lib. 29 ad ed.* Анализът продължава с препратка към *D. 15.1.39 Flor. lib. 11 Institut*, според който пекулиумът се състои от онова, което някой е осигурил чрез спестяванията си или е заслужил чрез своите услуги, от някого да бъде дадено, както и ако някой е пожелал робът да получи като свой собствен патримониум. Необходимостта от езиков анализ се обосновава от различните възможности за превод и последваща интерпретация. Текстът е разгледан систематично като част от „пекулиум от завет – легат“ (*de peculio legato*), т.е. в него следва да се разбира хипотезата на наследяване. Идентифицирани са два основни проблема: 1) интерпретацията на второто изречение: *idque velut proprium patrimonium servum suum habere quis voluerit* и по-точно дали *suum* се отнася до роба или до патримониума²⁶⁶; и 2) съотношението между двете изречения

в него, които са свързани с конструкцията „*vel... idque*“. Разгледани са различни възможни преводи, като се съпоставят преводи от английски, немски и италиански автори. Извежда се, че най-вероятно текстът изразява възможността на всяко трето лице да отстъпва имущество в пекулиума на роба. След това езиковият и правният анализ продължават със съотношението на двете изречение в изследвания текст, като са изведени 3 хипотези. Прави се връзка между *D. 15.1.39 Flor. lib. 11 Institut* и *D. 15.1.7.1 Ulp. l. 29 ad ed.*, въз основа на която се твърди, че противопоставянето в текста е между първите две хипотези, които се отнасят до роб и подвластен, докато третата се отнася само до робите.

За изясняване на въпроса дали пекулиумът на роба може да бъде създаден с предоставяне на имущество от трето лице изцяло без волята на господаря се анализира и *D. 33.8.8.8 Ulp. l. 25 ad Sab*, който разкрива възможността робът да получава имущество за себе си при евентуално освобождаване дори когато пекулиумът е завещан на трето лице. Това имущество е разграничено от останалото пекулиарно имущество. Въз основа на това е направено предположение, че робът има “лично” пекулиарно имущество, за което е много вероятно господарят да не знае, поради което е възможно и създаването на пекулиум директно от трето лице. За господаря остава възможността по всяко време след узнаването да оттегли имуществото от пекулиума.

Като следваща точка в тази глава е разгледано съдържанието на пекулиума. На първо място се установява правната същност на пекулиума като обособен квазипатримониум. След това се разглежда пекулиумът като стойност и накрая се посочва възможното му съдържание – неговите пасиви и активи.

Пекулиумът като квазипатримониум се извежда от *15.1.47 Paul. l. 4 ad Plaut*. Уточнява се, че пекулиумът може да се превърне в патримониум след освобождаването на роба. Пределите на обособяването на пекулиума не са напълно ясни, поради което е необходимо да се извърши екзегеза на *D.15.1.40. Marc. l. 5 reg*, според който пекулиумът се ражда, расте и умира. Разграничено е това обособяване от обособяването по *actio de peculio annalis*, в случаите на смърт на роба или когато робът е отчужден или освободен (*D. 15.2.1pr. Ulp. l. 29 ad ed.*). Обособяването на пекулиума е изцяло фактическо, което се потвърждава и от *D. 15.2.3. Pomp. l. 4 ad Quint. Mus.* В хипотезата на *actio de peculio annalis* е възможно за господаря да е възниквало задължение за водене на отделни сметки за пекулиума, макар за това да не намираме пряко сведение. Въз основа на анализа на *D. 15.2.1pr. Ulp. l. 29 ad ed.* и

D. 15.2.3. Pomp. l. 4 ad Quint. Mus. се прави извод, че макар пекулиумът да „живее собствен живот“ обособяването му не е абсолютно, а относително. Прави се бележка, че механизмите за предотвратяване на злоупотреби от господаря не следва да се търсят в уредбата на пекулиума, защото римското право има други инструменти, които уреждат подобни хипотези по по-ефективен начин, а именно *actio de in rem verso* и *actio tributoria*, а за случаите на умишлено увреждане – *actio doli*.

В заключение се извеждат три причини да не бъде направено стриктно обособяване на пекулиума от имуществото на господаря. Първо, уредбата се е развивала постепенно и изначално такова обособяване изобщо не е било необходимо. Второ, римското право предвижда един широк набор от други правни инструменти, чрез който да се постигне сходен резултат. Макар господарят да може да се разпорежда свободно с имуществото от пекулиума на своя роб или подвластен, той продължава да носи отговорност по *actio de in rem verso*, *actio tributoria* и *actio doli*. Трето, господарят е възприеман от римското право като титуляр на правата и задълженията в пекулиума и докато те не бъдат изрично отчуждени той има пълна власт върху тях. Носейки отговорността, той е свободен да се разпорежда с пекулиума без ограничение.

Следващата точка от тази глава разглежда пекулиума като стойност. Разгледани са *D. 15.1.5.4 Ulp. 29 ad ed.* и *D.15.1.9.4 Ulp. 29 ad ed.*, като е направен извод кредитор предяви иск срещу пекулиума, той няма да може да се удовлетвори от цялото имущество в него, а само от стойността му след приспадане на задълженията на роба към господаря. Разгледани са възможните активи в пекулиума, които включват движим, недвижими вещи, както и други права. Обърнато е внимание на случаите, когато господарят е длъжник на пекулиума, когато задължението му е актив за пекулиума. В това число не влиза изкуственото задължаване на господаря към роба - *D, 15.1.39. Flor. l. 11 inst.* След това са разгледани пасивите на пекулиума, които се изразяват в задължения спрямо 1) господаря и 2) останалите пекулиарни кредитори. Разграничено е прихващането на квази задълженията между роба и господаря от извършването на приспадането и е уточнено, че докато действително не е извършено оттегляне на имущество или някаква форма на изпълнение, е възможно да се извършва повторно приспадане от господаря. Разгледан е характера на прихващането като привилегия на господаря, който по този начин се нарежда с предимство пред останалите пекулиарни кредитори. Обръща се внимание на механизмите, чрез които

се предотвратяват възможни злоупотреби от господаря, като са разгледани три хипотези на *dolus* - злоумишлено отделяне на имущество от пекулиума от господаря, "объркване" на имуществото (*intricare*) и отчуждаване с цел увреждане на кредиторите.

Естествените права и задължения на роба са разгледани като **следваща точка от главата**. На първо място се изяснява същността на *ius naturale* като правопорядък, регулиращ естественото или фактическото положение на нещата. Естествените права са разгледани с оглед на *D. 46.1.16.4. Iul. l. 53 dig.*, който поражда неясноти и редица дискусии в доктрината. Изложените са основните становища, като се изтъкват техните предимства и недостатъци. Изведен е извод, че най-вероятно в текста Юлиан има предвид, че естествени са не само задълженията, които са скрепени с иск (цивилен или преторски), погасен по някаква причина, т.е. тези за които длъжниците не са „истински“ длъжници, но и тези, при които не се дължи връщане на платеното. Това означава, че ако някога е имало иск, това право е естествено, независимо че той може да е погасен. Естествено обаче ще е и правото, което никога не е било скрепено с иск, но по него платеното не подлежи на връщане. В първата категория попадат естествените задължения на робите, за които господарят отговаря по *actiones adiectiae qualitatis*, а във втората, са личните задължения на роба. За тях господарят не отговаря (освен ако не поръчителства изрично). Това тълкуване не ограничава обхвата на текста само до *actiones adiectiae qualitatis*, макар че най-вероятно именно тези акции са визирани от Юлиан.

На следващо място е разгледано взаимодействието на естествените задължения с цивилното право. Въз основа на *D. 46.3.95.4 Pap. l. 28 quaest.* и *D. 46.1.21.2 Afric. l. 7 quaest.* е изведено, че всеки път, когато задълженията са на различно основание, се признава тяхното паралелно съществуване и обратно, когато имаме две задължения по цивилното или естественото право, едното задължение изключва другото. По този начин ако цивилният иск по някаква причина се погаси, естественото задължение продължава да съществува и при плащане кредиторът няма да дължи връщане. Ако обаче и двете задължения са на едно и също основание главното задължение ще погълне акцесорното.

След това анализът е насочен към изясняване на естествените права и задължения между роба и господаря. Между римските юристи е имало спор, който в крайна сметка е разрешен съгласно изложеното от Яволен (*D. 35.1.40.3 Iavol. l. 2 ex poster. Lab.*), който дава предпочитание на действителната воля на господаря. Този текст е и в подкрепа на

становището, че уредбата на естественото право възниква след уредбата на пекулиума и *actio de peculio* и следва да се разглежда като „добавена“. Правната същност на естествените задължения между роба и господаря е изведена от *D. 15.1.11.2 Ulp. l. 29 ad ed.* Правото на господаря да извършва дедукции спрямо задълженията между него и роба има фактически характер, но правните последици на тези дедукции рефлексират и върху възможността на кредиторите да се удовлетворят от пекулиума. Вътрешните отношения между роба и господаря се уреждат от естественото право, докато отношенията между третите лица и господаря, по повод на сделките, сключени от роба по отношение на пекулиума, се уреждат от преторското право.

На последно място от тази точка са разгледани естествените задължения на роба към третите лица. Разграничени са случаите, когато робът поема лично задължението и когато господарят му ще отговаря по преторското право, което е видно от *D. 15.3.11 Paul. 30 ad ed.*

Следваща точка от главата са възможностите на роба за задължения и разпореждания с пекулиарното имущество, в която се анализират пределите на свободата те да извършват дейност от името на господарите си, да приемат престации и да изпълняват договори, включително и да придобиват или отчуждават вещи. Направено е разграничение в режима на сделките на задължаване и сделките на разпореждане. Обръща се внимание на сходствата и разликите между създаването на пекулиума и последващите разпореждания с него, както и особеностите във волята на господаря в тези случаи.

Разгледани са сделките на задължаване на робите, при които господарят няма възможност да налага ограничения и за които отговаря по *actio de peculio*. Очертани са изключенията от това общо правило, които се свеждат до безвъзмездните сделки, които по презумпция увреждат господаря (*D. 50.17.11. Gaius l. 8 ad edict. prov.*), които могат да бъдат както дарение, така и абстрактни сделки като новация, поръчителство и стипулация. Разгледани са хипотези на стипулация за поръчителство и стипулация от роб, притежаван от няколко господари и са направени съответни изводи за отговорността на господаря в тези хипотези. Анализирана е възможността робът да действа в различен капацитет в зависимост от фактическите обстоятелства около сключването на сделката с третите лица. След това е обърнато внимание на поръчителството и новацията, които могат да бъдат валидно извършвани от роба само ако не са безвъзмездни.

Вторта част от тази точка разглежда разпорежданията с имущество от роба и същността на *libera administratio*, с което господарят дава възможност робът или подвластният свободно да управляват пекулиарното имущество, т.е. да се разпореждат с него, включително да го прехвърлят или да го дават като обезпечение. Изложени са научните спорове относно необходимостта на изрично предоставяне на *libera administratio* от господаря и презумпцията, че с предоставянето на пекулиума тя е автоматично дадена. Подкрепена е първата теза, като основен аргумент за това е *D. 15.1.7.1 Ulp. l. 29 ad ed.* След това са посочени пределите на свободното управление от страна на робите, от които е видно, че господарят не носи отговорност, когато е било извършено задължаване за повече, отколкото е била дадена авторизация, както и когато са извършени безвъзмездни разпореждания. Анализът продължава с хипотезите на изпълнение от роба и получаване на изпълнение от роба, които генерално са позволени, но изискват наличието на авторизация или свободно управление, освен ако няма причина изпълнението да се счита против волята на господаря.

На следващо място е отразен един от големите спорове в романистиката относно правото на робите да прехвърлят правото на собственост и по-точно да отчуждават вещи чрез манципация. Изложени са възгледите на Макс Казер, Ханс Анкум, Андреас Ваке, Алесандро Корбино, Бъкланд, Роби и Родригес Диас. Анализиранияте текстове представляват особена трудност поради голямата вероятност, изразена от всички горепосочени автори, те да са интерполирани и по-точно *D. 21.2.39.1 Iul. 1.57 dig.* Изложени са различните становища относно частите, които са интерполирани и е изразено становище коя интерпретация следва да се приеме. Направен е извод, че най-вероятно е робите да са имали възможност да извършват манципация. Разгледани са последиците на извършена манципация от роб и в двата случая - ако имат и ако нямат предоставено свободно управление за разпореждания с манципни вещи. В края на секцията са разгледани обезпечаването на вземания от роба с пекулиарно имущество и възможността господарят да действа от името на роба си.

Главата завършва с междинни изводи относно синхрона между правната уредба на пекулиума и ролята му в икономическия живот на Рим. Изведена е същността на *concessio peculii*, възможността на пекулиума да съдържа активи и пасиви, както и ограничаването на отговорността на господаря до размера на пекулиарното имущество. Обръща се внимание

на универсалния характер на пекулиума отвъд по *actio de peculio*. Обобщени са възможностите за задължаване и разпореждане на робите и накрая е изведена дефиниция за пекулиума, която е основата на целия направен, извършен в главата.

Глава 4

Iussum

В четвъртата глава се разглежда понятието за *iussum* и неограничената отговорност на господаря за дейността на неговите роби и подвластни. На първо място са анализирани етимологията и историята на понятието *iussum*. След това се прави обща характеристика относно 1) лицата, легитимирани да дават *iussum*, 2) на неговия обхват, 3) форма и 4) начини за даване и оттегляне. Централен проблем за изясняване в тази част е определянето на вида на отговорността по *actio quod iussu*. Накрая се разграничават сходни понятия като мандат, *praepositio* и *libera administratio*.

При извършения анализ на етимологията се установява, че понятието *iussum* има различен смисъл според контекста, в който се използва, като намираме производни от *iubeo* в 48 от 50-те книги на Дигестите, като в цели 3 от тях понятието е употребено над 50 пъти. Разгледана е употребата на *iussum* в публичното право, където се свързва със заповед, налагаща задължение и семантично предполага резолюция от определен орган с неограничена и върховна власт. Направено е уточнение, че понятието в неговия публичноправен смисъл не е предмет на дисертационния труд и анализът се фокусира само върху неговите частноправни аспекти.

Като следваща точка е разгледана общата характеристика на понятието. Първо се разглеждат лицата, легитимирани да дават *iussum* и се извежда извод въз основа на *D.15.4.1.6. Ulp. l. 29 ad ed*, че е задължително наличието на *potestas*. След това се очертават пределите на понятието и се разграничава личната отговорност на господаря, при която робът действа като приносител на неговата воля от отговорността му по *actio quod iussu*. От *D. 15.4.1.1 Ulp. 29 ad ed*. са изведени различните форми, в които може да бъде дадем *iussum*, а накрая се излагат становищата в литературата относно необходимостта волеизявлението на господаря да достигне до 3-тото лице, с което робът сключва сделката. Защиата се тезата, че това е задължителна предпоставка, тъй като без нея фактически не би могла да се ангажира отговорността по *actio quod iussu*.

Централно място в главата заема анализът на вида на отговорността по *actio quod iussu*. Разгледани са 3-те основни теории в литературата - 1) *iussum* като първообраз на представителството; 2) *iussum* като гаранция; 3) *iussum* като волеизявление със задължителен характер и 4) *iussum* като оправомощаване.

Изложени са аргументите в полза на *iussum* като първообраз на прякото представителство, които се основават предимно на *D. 15.4.1. Ulp. l. 29 ad ed.* и се свеждат до пълната отговорност на господаря за сключената от роба сделка и използвания израз *quodammodo cum eo contrahitur qui iubet*. Тази теория е критикувана, защото всяко действие на роба поражда правните си последици в патримониума на господаря независимо дали е извършено с или без *iussum*. На следващо място е обърнато внимание на различната конструкция на обществото и центрирането му около римското семейство. Извежда се, че сравнението между днешното представителство и последиците на дадения от господаря *iussum* е изначално погрешно, защото римското право е изградило редица правни механизми, които заместват като ефект прякото представителство. Докато днешното представителство дава възможност за пораждање на правни последици директно в чужда правна сфера, чрез *iussum* се разпределя отговорността между членовете на едно семейство, включително и робите, като поетото задължение по естеството си в римското право не може да принадлежи на роба или подвластния и винаги е на господаря, който е титуляр на цялото семейно имущество. В този смисъл уредбата е необходима като противовес на ограничената отговорност по *actio de peculio*. Не на последно място, тезата е оборена и с анализ на *TPSulp. 46*, в който изрично е посочено, че господарят присъства на съставянето на документа – *Nardus P(ublii) [Anni Seleuci servus scrip]si coram*.

На следващо място е разгледан *iussum* като гаранция. Изложени са становищата на авторите, поддържащи тази теза, както и основните ѝ противници. Направена е съпоставка между *iussum* и *fideiussio* и техните последици. Като основна характеристика на поръчителството е изведена отговорността за чужд дълг, което е видно от *D. 34.3.5.4. Ulp. 23 ad Sab.* и *D. 15.4.1.5 Ulp. 29 ad ed.* Съотношението между двете понятия е разкрито в най-голяма степен от липсата на конверсия на невалидно поръчителство към отговорност по *actio quod iussu*, която е по-голяма и лична и би противоречала на волята на господаря. Отбелязани са ключовите разлики между двете понятия, които се свеждат до това, че *iussum* е едностранно волеизявление на носителя на *patria potestas*, без стриктно определена форма

(*D. 15.4.1.1 Ulp. 29 ad ed.*) от преторското право, докато поръчителството се сключва чрез въпрос на кредитора и отговор на длъжника, т.е. е формален, вербален договор по цивилното право. Оспорена е теорията, че отговорността по *actio quod iussu* е изцяло лична, като в подкрепа на това твърдение е наведен *TPSulp. 45 (TP. 7)*, от който е видно, че когато сделката е изцяло лична за господаря, робът играе ролята единствено на приносител на волята му.

След това се разглежда *iussum* като волеизявление със задължителен характер. Тази теория няма поддръжници в съвременната романистична литература и се счита за преодоляна, поради което се отбелязват единствено опорните точки, на които се основава. От анализирания текстове се прави категоричен извод, че когато *iussum* се използва в смисъл на нареждане, действията на роба имат действие директно в патримониума на господаря, а не в пекулиума на роба, което изключва отговорността по *actio quod iussu*.

На последно място е разгледан *iussum* като оправомощаване, като основният аргумент в полза на тази теория е, че господарят е титуляр на семейното имущество и придобива юридически всички права и задължения в патримониума си. Изложените мнения са критикувани, защото оправомощаването на една сделка от господаря не означава автоматично поемане на пълна и неограничена отговорност. Това е безспорно видно и от правилата за предоставянето на свободната администрация при управлението на пекулиума на роба, с което господарят оправомощава робът да извършва сделки на разпореждане, но не поема неограничена отговорност за тях. На следващо място, въз основа на *D. 29.2.13.3 Ulp. l. 11 ad ed.* е изведено, че за да бъде извършен отказ от наследство е необходима общата воля на *pater familias* и подвластния. Правните последици макар формално да са в патримониума на бащата, фактически са в пекулиума на сина. Ключовото е, че тук има общ интерес на бащата и сина и съответно той обосновава необходимостта от общо съгласие. Волята на бащата допълва тази на сина, която е основната. Прави се извод, че *iussum* не е оправомощаване, защото робът може да сключва сделките по повод на пекулиума и самостоятелно. Целта на *iussum* не е да валидира сделката, а господарят да поеме неограничена отговорност за нея. В този смисъл изискването за *iussum* при приемането на наследство не цели оправомощаване, а гарантиране на кредиторите на наследството. Не всяка сделка, която е сключена в съответствие с волята на господаря, представлява *iussum*. Трябва да е видна волята на господаря да отговаря по съответната сделка. Господарят може

дори да одобрява сделката, но да не иска да отговаря по нея, какъвто е случаят при потвърждаването на разпоредителна сделка с пекулиарното имущество.

Като следваща точка от главата е направена съпоставка със сходни понятия - *mandatum*, *praepositio* и *libera administratio*. Изложени са доводите за разликата в правната същност между мандата и *iussum*, който се изразяват в това, че мандатът е консенсуален безвъзмезден договор, докато *iussum* е едностранен декларативен акт, при който няма насрещни престации, както и че мандатът не урежда отношенията между манданта и третото, с което мандатаря сключва сделка. Приликата с *praepositio* се изразява с пълната и неограничена отговорност на господаря, а разликата е в субектите, към които могат да се оправят, защото *praepositio* може да бъде дадено и за свободни лица, докато *iussum* се отнася само до подвластен или роб. Освен това той може да бъде даден както предварително, така и впоследствие като одобрение, докато *praepositio* се дава винаги предварително. На последно място е направена съпоставка със свободното управление, с което обаче господарят не поема лична и неограничена отговорност.

В края на главата са изведени междинни изводи относно правната същност и вида на отговорността по *actio quod iussu*, която следва да се разглежда като една изразява една семейна отговорност, която гарантира сделка на подвластен или роб. *Iussum* е гъвкав инструмент и може да се използва както в полза на господаря, така и на подвластния или роба. Ако поиска чрез *iussum*, господарят може да постигне ефекта на поръчителство от страна на роба или подвластния за неговия дълг. Макар той да продължава да отговаря с цялото си имущество, основен длъжник по вземането е робът или подвластния. За това всяко изпълнение върху пекулиарно имущество е напълно правомерно и няма да е обогатяване или някаква форма на „измама“ (*dolus*) от страна на господаря. Предвид специалния характер на пекулиума и въведените защитни механизми, за да може да отговаря с цялото си имущество, господарят трябва да ангажира както своята лична отговорност, така и отговорността на подвластните. Накрая е изведено определение за *iussum*.

III. Основни приносни моменти и предложения de lege ferenda

Римското право е било изключително умело ползвано за регулиране на социалните отношения в това число и приобщаването на робите като работна сила, а впоследствие освобожденците като част от обществото и дори от аристокрацията. Така се създават много добри предпоставки за развиване на стопанска дейност чрез трети лица в лицето на *actiones adicticae qualitatis*.

Основен правен инструмент за постигането на тези цели е пекулиумът, който дава възможност на заможната аристокрация да се делегира голяма част от стопанската дейност на роби и подвластни, като в същото време ограничава отговорността си до размера на пекулиума. Практически се достига до първообраз на стопанска дейност с ограничена отговорност. Това има изключително позитивни последици за римската икономика и позволява на аристокрацията да се фокусира върху управлението на държавата. Робите получават възможност за извоюване на икономическа, а впоследствие и юридическа независимост и по този начин голяма част от тях се интегрират в римското общество.

Римското семейство е основната единица в римското общество и икономика. Робите са част от него и тяхната дейност е гарантира от семейството в лицето на господаря, който е титуляр на цялото семейно имущество. Пекулиумът е обособен квазипатримониум на роба, чрез който той може да осъществява стопанска дейност. Той се създава чрез влагане на имущество в него от господаря или трети лица и може да бъде оттеглен от господаря по всяко време. В пекулиума може да се съдържат всякакви права, включително и искове. Възможно е част от това имущество да се отдели впоследствие след освобождаване на роб или еманципация. Това е и причината *iussum* да има двояк характер. Докато робът или подвластният са под *patria potestas* сделката е „лична“ за господаря, но след освобождаването такава отговорност не може да има, защото едната предпоставка е фамилната власт. Отделяйки се от семейство освобожденецът вече носи сам отговорност.

Отговорността по *actio quod iussu* следва да се приема като отговорност за друго лице, което обаче е в семейството. В този смисъл тази отговорност седи по средата между личната отговорност и отговорността за чужд дълг на трето лице. Това обяснява и обезпечителния

характер на *iussum*. До каква степен господарят ще използва този инструмент в личен интерес или в полза на роб или подвластен зависи от конкретните обстоятелства и неговата преценка. Предвид статуса на семейството като основна единица тези правила са напълно логични, защото господарят е титуляр на всички семейни активи, но и носи отговорност за дейността на своите роби и подвластни.

Въз основа на извършения до момента анализ можем да изведем общите характеристики на *actio de peculio* и *actio quod iussu*, както и ключовите различия между двете акции при ангажирането на отговорността на господаря за дейността на неговите роби. На първо място и двете изследвани акции са уредени в *edictum triplex* и се отнасят само до сделки на подвластни и роби с имущество от пекулиума. Те ангажират отговорността на господаря в качеството му на титуляр на всички семейни права и задължения. И при двете акции господарят не отговаря за естествените задължения на робите. От гледна точка на предпоставките за възникване на отговорността и двете акции изискват наличието на власт върху подвластния, съответно собственост върху роба.

Първата и най-съществена разлика между двете акции е в обема на отговорността на господаря. При *actio de peculio* тя е ограничена, докато при *actio quod iussu* господарят отговаря с цялото си имущество. Различават се и предпоставките за възникване на отговорността. При *actio de peculio* е достатъчно създаването на пекулиума и не е необходимо знание или одобрение на сделките на задължаване на роба (обратното важи обаче за сделките на разпореждане), за да се носи отговорност по тях. Обратно, при *actio quod iussu* господарят не просто знае за сделките, но и изрично изразява волята да отговаря неограничено по тях. За ангажиране на тази отговорност не е достатъчно дори изричното оторизиране на сделката. Изследваните акции взаимодействат помежду си и са в съотношение на допълване. Отговорността по *actio quod iussu* е надграждаща отговорност, като съотношението с *actio de peculio* е на поглъщане (*D. 14.5.4.5. Ulp. l. 29 ad ed.*⁵). Не на последно място, *iussum* е един гъвкав инструмент, чрез който господарят може да постига различни цели - да гарантира сделката на роба с цялото си имущество, но и да ангажира отговорността на роба за негова сделка като използва пекулиума като обезпечение.

⁵ D. 14.5.4.5 Ulp. l. 29 ad ed. Is qui de peculio egit, cum posset quod iussu, in ea causa est, ne possit quod iussu postea agere, et ita Proculus existimat: sed si deceptus de peculio egit, putat Celsus succurrendum ei: quae sententia habet rationem.

Отговорността на господаря за дейността на робите в *edictum triplex* се свежда до дейността на робите във връзка с пекулиума. Това включва и *actio quod iussu*, при която макар господарят да ангажира неограничената си отговорност, не е титуляр по сделката. В същото време сделката не е изцяло “собствена” на роба, т.е. не е сделка, пораждаща естествено задължение за него, защото в този случай отговорността на господаря ще бъде за чужд дълг и ще под формата на *fideiussio*.

Робите са могли да извършват дейност изцяло от свое име и за своя сметка, но не са могли да носят отговорност за нея. Естественото право регулира тези отношения така, все едно че робът е освободен. При настъпване на освобождаването, доколкото не е уговорено друго, фактическото положение, уредено от естественото право, ще бъде санкционирано и от цивилното право и пекулиумът ще стане патримониум.

Настоящото изследване е първото цялостно изследване, което съпоставя ограничената отговорност на господаря в рамките на пекулиума и неограничената му отговорност на основание на даден *iussum*. Работата включва обзор на научната литература по въпроса и съдържа справочна и статистическа информация, която може изключително много да подпомогне бъдещи изследвания на поставената в научния труд тема или друга сходна тема, свързана с отговорността на господаря по *actio exercitoria*, *actio institoria* или *actio tributoria*.

Принос на дисертационния труд е извеждането на понятия за пекулиум и *iussum* въз основа на екзегезата на редица текстове, разкриващи тяхната обща характеристика и правна същност. Дефинициите обобщават големия обем от анализирани текстове, но в същото време остават верни на римскоправните източници, без да се стига до твърде голяма абстрактност. Направен е анализ на систематичното място на отговорността на господаря на основание на изследваните акции сред останалите акции от групата на *actiones adiecticiae qualitatis*, както и е съпоставена ограничената и неограничената отговорност на господаря.

Не на последно място *de lege ferenda* във връзка с анализа на правната уредба на ограничената и неограничената отговорност на господаря за действията на неговите роби би могло да се отбележат няколко заключения. Римското право ни разкри разнообразие от механизми, чрез които се уреждат отношенията между господаря и кредиторите. Поставянето на стриктни граници често води до невъзможност правото да бъде приложено в спорни хипотези по начин, позволяващ гарантирането на справедливостта и сигурността в оборота. От друга страна днес съдружниците в ООД имат възможност сравнително лесно

да злоупотребяват с правата си и да „източват“ дружеството си, обогатявайки се и скривайки се зад ограничената отговорност. Въпреки че има общи правни норми, адресиращи този проблем, като например отговорност за деликт, неоснователно обогатяване, обявяване за недействителни на сделки по реда на чл. 135 от ЗЗД, чл. 646 и чл. 647 от ТЗ, отговорност за престъпления като измама, безстопанственост и др., вярвам, че едно подобно допълнение в законодателството би спомогнало за намаляване на посочените злоупотреби.

Съществуващата уредба разкрива няколко основни недостатъка. На първо място, деликтната отговорност и обявяването на сделка за относително недействителна по чл. 135 изискват доказването на вина, което в процеса често представлява особено затруднение и в крайна сметка води от отхвърляне на предявения иск, въпреки че от останалите обстоятелства е видно, че увреждане е налично. С още по-голяма сила това важи и при ангажирането на отговорност вследствие от извършено престъпление. От друга страна, предвидените специални хипотези в чл. 646 и 647 ТЗ имат ограничено приложение само до производството по несъстоятелност, до което много често изобщо не се достига.

На следващо място, при извършване на имуществено разместване от дружеството към съдружника е неприложимо неоснователното обогатяване, защото прехвърлянето има валидно правно основание, което може да бъде сключен между дружеството и съдружника договор, решение на общо събрание или едноличния собственик на капитала и др.

Въз основа на гореизложените причини предложението ми е към чл. 113 от ТЗ да се допълни втора алинея, както следва: *Когато съдружник се е обогатил за сметка на Дружеството и обогатяването е против интересите на дружеството или с цел увреждане на кредиторите, той отговаря с личното си имущество до размера на обогатяването.*

В предложената втора алинея се ангажира личната отговорност на съдружника, като в същото време тя се ограничава само до размера на обогатяването. Смисълът на ограничаването на отговорността при дружеството с ограничена отговорност е да предпази съдружника от отговорност за дълговете на дружеството. Когато обаче това имущество е отделено от дружеството и е прехвърлено към него, той следва да отговаря, ако са налице една от двете предложени предпоставки.

Първото предложение обхваща случаите, когато съдружникът действа против интересите на самото дружество. Характерът на тази отговорност е обективен и не изисква

каквато и да е вина. Такива са случаите, когато се отчуждават ключови активни на дружеството на необосновано ниски цени. Второто предложение обхваща хипотезите, когато прехвърлянето на имущество е извършено с цел да се увредят кредиторите. В тези случаи ще е необходимо да се установи както обективното увреждане на кредиторите, така и вината на съдружника. Това предложение се доближава значително до чл. 135 от ЗЗД, но се различава по последиците си, защото не обявява сделката за недействителна, а ангажира отговорността до размера на обогатяването. Направеното предложение постига баланс между защитата на съдружника, останалите съдружници в дружеството, ако има такива, и кредиторите, като в същото време значително улеснява евентуалното доказване на предявен иск на такова основание, с което би се ускорил процеса и би се повишило значително предотвратяването поне на очевидните и най-често срещани злоупотреби с дружествено имущество.

Подобно на римското право, където кредиторите могат да избират от редица различни искове, при въвеждане на подобно изменение в ТЗ увреденото лице ще има избор кой иск е най-подходящ и ефективен според конкретната ситуация, като крайният резултат би могъл да се постигне по няколко различни начина. Това ще даде допълнителна гъвкавост на правната уредба и ще разшири възможностите за защита на увредените от обогатяването на съдружника лица.

IV. Публикации във връзка с дисертационния труд

Атанасов, Елислав. 2021. “Пекулиумът като средство за ограничаване на отговорността на господаря в Древен Рим. Съпоставка с дружеството с ограничена отговорност.” *Предизвикай правото!*

Атанасов, Елислав. 2021. “Правни инструменти за осъществяване на стопанска дейност на робите в Древния Рим.” *СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ „100 ГОДИНИ УНСС – 100 ГОДИНИ ПРАВО В УНСС“ ТОМ I – История, теория и развитие на правото. Актуални проблеми на частното и международното право*, 347–63.

Atanasov, Elislav. “Peculium Creation. Some Considerations Regarding Concessio Peculii and the Master’s Will.” *Бизнес и Право. Aurea Iuris Romani (под печат)*